

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „СОЦИОЛОГИЯ И НАУКИ ЗА ЧОВЕКА“

Росица Кирилова Любенова

УПРАВЛЯЕМОСТ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ВСЕКИДНЕВИЕ:
„ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ“ МЕЖДУ СВИДЕТЕЛСКИТЕ РЕТРОСПЕКЦИИ И
ОФИЦИАЛНИЯ ДИСКУРС

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за

културата Докторска програма „Социология“

Научен ръководител:

Доц. д-р Светлана Събева

Пловдив

2023

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „Социология и науки за човека“ към Философско-исторически факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, проведено на 23.12.2022 година.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 20.04.2023 г. пред научно жури в състав:

1. Проф. д.ф.н. Момчил Николаев Методиев
2. Проф. д-р Петя Любомирова Кабакчиева
3. Доц. д-р Михаил Иванов Груев
4. Доц. д-р Меглена Иванова Златкова
5. Доц. д-р Стойка Петрова Пенкова

Дисертационният труд „Управляемост на социалистическото всекидневие: „Държавна сигурност“ между свидетелските ретроспекции и официалния дискурс“ е с обем от 245 страници и се състои от увод, две глави, заключение, три приложения и библиография. Библиографията включва архивни материали и 186 източника, от които 148 заглавия на български език, 12 на руски, 12 на италиански, 10 на английски, 3 на френски, 2 на испански. Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Социология и науки за човека“.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

I. УВОД	4
II. ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНИ ТРАЕКТОРИИ НА УПРАВЛЯЕМОСТТА	19
1. Увод	19
2. История и функции на Държавна сигурност	21
3. Власт и управляемост	34
4. Рационалност на социалистическата власт	49
4.1. Диспозитиви на сигурност и практиките на Държавна сигурност	55
4.2. Биополитически диспозитив: фукоанското понятие за биополитика в контекста на социалистическа България	70
5. Управляемост на социалистическото всекидневие	80
III. ВТОРА ГЛАВА: СОЦИОАНАЛИТИЧНИ АСПЕКТИ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ВСЕКИДНЕВИЕ	83
1. Увод	83
2. Динамики на документиране на паметта за социализма: архиви и рефлексии	87
3. Ретроспекциите и техният залог: волята за памет, волята за биографии.	111
4. Дискурсите на социализма: институиране на фигурата на врага в документите на Държавна сигурност и официализиране на негативното говорене	129
5. Социоаналитични перспективи към уязвимостта: функциониране на историко-биографичните сдвоявания и противоречията на наследството	155
5.1. Обживяване на социалистическото всекидневие: от извънредност към увреденост	155
5.2. Противоречиво наследство: трансгенерационно функциониране на отношения на дарообмен	177
5.3. Нямах никой, към когото да се обърна!	184
5.4. Трансгенерационно предавана уязвимост	198
IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	202
V. ПРИЛОЖЕНИЯ	211
Приложение I	211
Приложение II	215
Приложение III	218
VI. БИБЛИОГРАФИЯ	222

ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящият дисертационен труд е свързан с периода от историческото развитие на България, предизвикал множество противоречия във всички сфери на обществения живот, а именно периода между 1944 и 1989 г., наричан накратко „социализма“, „комунизма“, „режима“, „Байтошово време“ и т.н. Въвеждането на различните наименования за обозначаване на един и същ исторически период извиква необходимостта от уточняване на употребата на „социалистически“ и „комунистически“ в този текст.

В двете основни употреби - „комунизъм“ и „социализъм“ прозират официалните и всекидневните дискурси на именуване на историческото време, като разказано от официалния исторически наратив и като част от разказа за времето, което всеки човек живее. Терминологичният спор за езиковите употреби на двете обозначения за историческата политическа система е породен от съществуващите разлики между „собствената ѝ номенклатура за обозначение“ (Брунбауер 2010: 27) и използваната в „западната научна номенклатура“ (пак там: 27). Става дума за понятията „държавносоциалистически“, „реалносоциалистически“ и „социалистически“, в които Андрю Робъртс, авторът на *Държавата на социализма*, намира известни противоречия (ср. пак там: 27). В настоящото изследване се придържам към разбирането на Брунбауер, отразяващо валидната в периода езикова практика, според която: „комунистически“ означаваше, от една страна, партията и представянето на нейните цели, а „социалистически“ бе общоприето обозначение на вече постигнатото и на конкретната политика“ (пак там: 27). Концепцията за „социалистическия“ начин на живот, който едва в бъдеще би преминал в „комунистически“ също отразява употребите в текста (вж. пак там: 27).

Периодът на социализма в България е познат и преживян от голяма част от българското общество и напълно непознат за друга, която с изминаването на годините става все по-многобройна и все повече се подмладява. Това е обстоятелство, от чието просто изтъкване, струва ми се, става очевидно съществуването на генерационна пробойна в разбирането, приемането и осмислянето на общото минало. Общо - да, и за младите и за поживялите, бидейки част от българското общество, но докато едните в дебрите на социалистическото минало придобиват непосредствена опитност, то другите могат само да четат и слушат за онова минало, да го гледат и приемат в наследство, което пък от своя страна е пълно с противоречия.

Важността на изследванията, свързани с българското социалистическо минало, произтича от тяхната ценност в опита ни „да проблематизираме „противоречията на наследството“ на обществото, в което живяхме до 1989 г. - общество, което все още доизживява дните си и в нашите собствени фрактализирани идентичности, и в съсипаните съдби на все още живите „врагове на народа“ и „активни борци против фашизма и капитализма“; но и да решим да вложим усилия в разрешаването на тези противоречия, т.е. да се самонаследим успешно (доколкото това е все още възможно)“ (Деянов 2015: 8).

Като резултат от тези опити за проблематизиране се оформя и замисълът на настоящото изследване, което се насочва към *управляемостта* и *управленските техники*, но в един много специфичен смисъл: то си служи с това важно за фукоанския теоретичен проект понятие, но преосмисляйки го през призмата на социалистическото всекидневие на две нива. От една страна, ще се търсят отговори на въпросите, свързани със същността, начините на създаване, конституиране и функциониране на тази хипотетично *специфична управляемост на социалистическото всекидневие*, а оттук се разглеждат начините на създаване и прилагане на властовите ресурси от държавната власт и нейните институции. От друга страна обаче, не по-малко важно е социаналитичното промисляне и открояване на афективните преживявания на потопените в това социалистическо всекидневие хора, чиито „споделени“ (под различни форми) разкази, са изключително ценни за добиването на плътност и дълбочина на проникване в неизследваните терени на предполагаемата и характерна за хората, живели социализма и техните потомци, травматичност.

Тъй като периодът на социализма в България е твърде дълъг и се характеризира с множество промени, обусловени от вътрешнополитически, но и от външнополитически фактори, които няма как да бъдат вместени в едно изследване, дисертационният труд е ясно специфициран и ограничен до определени подпериоди на големия социалистически период. Техният избор е ясно определен. Тъй като, както подсказва заглавието на дисертацията, в центъра на изследователския интерес е ималата специално отношение към управляемостта на социалистическото всекидневие и съществувала през целия период, структура - **Държавна сигурност**¹, то е редно периодите, към които е насочено изследването да произтичат именно от нейните вътрешни периоди на развитие. Това решение, разбира се, не

¹ В цялото изложение се придържам към наименованието Държавна сигурност или съкращението ДС, въпреки че въпросната структура през годините е сменяла своето име многократно – отдел „Държавна сигурност“, дирекция „Държавна сигурност“ (ДДС), Комитет за Държавна сигурност. Вж. Първа глава, История и функции на Държавна сигурност.

дава големи отклонения от възприетите и исторически обосновани периоди, тъй като историята на Държавна сигурност е неразривно свързана с историята на България, а промените в нея са произлизащи именно *от* историческите събития в държавата.

Според периодизацията, която съм заимствала от Момчил Методиев и Мария Дерменджиева² в годините между 1944 и 1967 се поместват два периода от историята на Държавна сигурност: **първият**, който съвпада с първите десет години на социалистическата власт и с историческото потвърждение за най-тежките репресии, налагани от режима и **вторият**, който продължава до 1967 година и който обичайно бива наричан „епоха на десталинизация“ (ср. Методиев, Дерменджиева 2015: 29), но в който, според историка Диню Шарланов, основните сталинистки принципи остават недокоснати (ср. Шарланов 2009: 304).

Периодът между 1944 и условно казано 1954 г. се характеризира с огромна динамика на процесите, която е следствие от извършения преврат и действията по налагането на тогавашната „нова власт“. Още в първите дни на новата отечественофронтовска власт се започва „стихийно уреждане на сметките с най-злостните врагове“) или с други думи разправа с т.нар. „предатели на България“, създават се народни съдилища и следствени комисии, налагат се сурови наказания. Предписанията се отнасят до „всички народни врагове - полицаи и др. народни изедници“, както и до „фашистите всред армията и администрацията“, като те трябва да бъдат ликвидирани или „да се обезвредят на място“ (вж. пак там: 18). Освен с арести и ликвидиране на място, в началния период на социалистическата власт се отчуждава имуществото на горепосочените лица, осъществяват се масови арести, обиски, изземвания на лично имущество по цялата територия на страната с цел „прочистване“ от „злостни врагове на народа и на Отечествения фронт“ (пак там: 19). Проведената незабавна „чистка“ заобикаля законите на страната. Въпреки въвеждането на Народния съд и узаконяването на действията на новата власт, следва нова вълна от още по-масови репресии (ср. Мешкова, Шарланов 1994: 26). Събитията, които продължават с

² Изборът на периодизация, на която да се основава дисертационния труд, падна върху предложената от Момчил Методиев и Мария Дерменджиева в тяхното изследване „Държавна сигурност предимство по наследство“. Тя беше предпочетена пред периодизацията на Димитър Иванов, който е бил офицер в МВР и последният началник на Шести отдел в VI управление на ДС. В своята „Кратка история на Държавна сигурност 1907 - 2013“, той откроява четири периода на развитие на социалистическата Държавна сигурност (вж. параграф История и функции на Държавна сигурност). Трети вариант за подразделяне на историята на ДС е предложен от бившия полковник от МВР - Венцеслав Йорданов, обучаван в секретен курс на Военната академия „Г.С. Раковски“, в неговата книга „Дело № 4. Икономическата катастрофа на социализма“. Той обособява три периода „Сталински период“, „Постсталински период“ - от средата на 50-те години до края на 60-те и трети период - до 1990 г. (ср. Йорданов 2011: 380).

променлива интензивност през целия период, чийто край се свързва със смъртта на съветския ръководител Йосиф Сталин през март 1953 г., бележат не само самите жертви, но и целите семейства, включително и техните потомства. Начинът на функциониране на българската държава и като следствие от него на структурите на Държавна сигурност се определят в този подпериод, тогава се задава посоката на действие, тогава се поставят основите на Държавна сигурност и се обуславят последващите действия.

Във връзка с казаното по-горе смятам, че от историческите събития, свързани с този първи период от развитието на социалистическата власт в България и засегнали хиляди български семейства, най-често произтича исторически обусловената **семейна травма**, върху която ще постави акцент настоящото изследване като едно от централните си понятия, с които ще работи. В предварителен план ще кажа, че засегнатите не се свеждат до броя на пряко санкционираните от действията на властта, нито пък до преживелите именно тези години, а към тях принадлежат и косвено пострадалите членове на семействата на пряко засегнатите, а също и техните наследници, родени в годините след събитията, за които става дума. Според мнозина изследователи именно от този начален период на Отечественофронтовската власт извира „злината - класовата омраза, насилието, терорът, безчовечието!“ (Марков 1994: 191), но въздействието му не остава ограничено в рамките на периода и до хората, към които са били приложени най-тежките репресии. Последствията от тях се разпростират отвъд времето на извършването им и оказват своето влияние върху поколенията.

Вторият период, който е от интерес за дисертационния труд, продължава от 1954 г. до 1967 г. и се свързва с разобличаването на култа към личността на Сталин през 1956 г. по време на XX конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз. По подобие на случващото се в СССР, култът към личността бива отхвърлен и в България и на власт идва бъдещият дългогодишен лидер на комунистическата партия и на българската държава - Тодор Живков. Годината е наситена със събития: случилото се в Унгария³ е последвано от ново отваряне на „лагерите в Белене, изселванията, терорът във всичките му познати дотогава форми“ (Шарланов 2009: 302). Тази нова вълна на репресии е насочена към онези,

³ Под *Унгарски събития* се има предвид избухването на бунт през 1956 г. след спонтанна студентска демонстрация. Наименованието *Унгарски събития* се използва като неутрално, за да бъдат избегнати спорите относно употребата на термините *въстание* и *революция*. Събитията продължават от 23 октомври до 10 ноември на цялата унгарска територия и постигат успех с падането на действащото правителство. Следва намеса на Съветския съюз, който изпраща танкове в Унгария и потушава бунта.

които социалистическите власти наричат „остатъци от фашизма“, насилствено се отнема частната собственост. Вторият период е подготовка, адаптация към световните промени. В края на 60-те години и след създаването на Шесто управление на Държавна сигурност през 1967 г. насилието става „по-прикрито и префинено, а „физическата инквизиция се заменя с духовна и морална“ (пак там: 338).

Освен чисто историческата обосновка на времевите подпериоди, с които работи изследването, има и втора, още по-съществена причина за техния избор. Тъй като в първите десет години се случват най-сериозните посегателства срещу дотогавашния начин на живот на голяма част от българските семейства, то предполагам, че нанесените травми са толкова значими, че няма как да не оставят следи в наследниците на понасящите ги. А изследването на генерационните травми и унаследената уязвимост е значим акцент в настоящия дисертационен труд. Така обръщането към този втори период от развитието на Държавна сигурност (от 1954 г. до 1967 г. според периодизацията на Методиев и Дерменджиева), дава възможност да се проследи:

- *разгръщането на действието на понесената травма* в представителите на т.нар. първо поколение и *наличието и/или отсъствието на стратегии* от тяхна страна за предпазването на второто поколение от трансгенерационното ѝ предаване.
- *предполагаемо характерната за второто поколение специфична уязвимост, която хипотетично е резултат от наслагване на трансгенерационно предадената родителска травма, изграждаща специфична ситуация на унаследена уязвимост, към която се привнася функционирането на вече отчасти софистицираните методи (съобразно исторически произведените изисквания за размразяване⁴) на действие на социалистическите институции и съответстващата им усвоена уязвимост.*

Тук трябва да направя предварително уточнение в термините, както вероятно се подразбира, под *унаследена уязвимост* имам предвид привнесената в живота на анализирания от второто поколение уязвимост, която не произтича от техните действия, схващания, изказвания, увлечения. Същото се отнася и за третото поколение или за внуците на преките носители на травмата. Този тип уязвимост е наследена от родителското поколение и е предадена въз основа на произхода. При

⁴ Под размразяване или „оттепель“ се разбира историческият период от развитието на СССР след смъртта на Йосиф Сталин, който продължава от средата на 50-те до средата на 60-те години и съвпада с времето на управление на Никита Хрущов.

избора на термина *усвоена уязвимост* частично се позовавам на вложения от Джон Лок смисъл в термина „appropriation“, а именно „утвърждаването на дадено преживяване или действие от деца като свое собствено“ (Гьошев 2013: 27).

В рамките на тези двадесет и три години хората от първото поколение са в активна възраст, а тези от второто са в своите детски и младежки години. Предполагам, че в детските и младежките години всяка промяна в динамиката на вътресемейните отношения се отразява върху детските възприятия, както и върху представата на младите хора за света около тях. Моята хипотеза е, че случващото се в тези ранни житейски години ще окаже силно влияние върху бъдещото разгръщане на тяхната биография.

Двойно обоснованият избор на времевите периоди, към които се насочва изследването, обуславя и избора на периода, към който се отнасят документите на официалните държавни институции като част от емпиричните данни, с които работи настоящият дисертационен труд.

В този предварителен контекст вече мога да обобщя: предложената периодизация на изследването е неразривно свързана с *хипотезата*, че проникването на травматичното преживяване би могло да бъде проследено по трансгенерационната линия като предавано от родителите на техните деца и внуци.

Приемам, че социалистическите хора под въздействието на властовите инструменти, използвани от държавното управление и прицелени към тяхното всекидневие преживяват социално страдание и са субекти на травматичност, която има трансгенерационни характеристики.

Оттук произтича и основният *изследователски въпрос* на настоящото изследване: дали следи от предполагаемата уязвимост функционират отново като наследена такава и при представители на техните поколения.

За доказването или отхвърлянето на тази основна изследователска хипотеза е нужна детайлна работа върху *предмета* на настоящия дисертационен труд, а именно **техниките за управляване и ефектите на тези техники върху всекидневието на хората от социалистическа България**. Основна *цел* е внимателният анализ на възникването на тези техники, на тяхното прилагане и на начините, по които те разгръщат въздействието си върху всекидневните дейци.

Управляемостта на социалистическото всекидневие се разглежда през особена перспектива, в която всекидневието се интерпретира като *сфера на ранимост*. Понятието е

заето от феноменологическите изследвания на насилието и предефинирано от Светлана Събева при дефинирането на предмета на социоанализата в контекста на патосния обрат в понятието за опит (вж. Събева 2011, Събева 2016). Съвсем очевидно подобна изследователска перспектива предлага преобърнатата гледна точка към *престъпленията срещу всекидневието*⁵, произведена посредством опита за *вслушване в* и *разбиране на* споделеното от понасящите тези престъпления. Те, струва ми се, спокойно биха могли да бъдат наричани и *несъзнателни жертви* на „особения начин на третиране на всекидневието и на биографията на личността“ (Николов 1991: 20), тъй като процесът на разгръщането и функционирането на това третиране, или казано с по-силната формулировка на Кьосев - тези престъпления, е свързан с „повторяемостта всеки ден, незабележимо и масово, изградено от малки автоматични действия обикновено съществуване“ (Кьосев 2013: 341). Именно в утаяването на нормалното и баналното в своята естественост всекидневие и в обсебването му от логиката на социалистическата рационалност се ражда тази *специфична сфера на ранимост*, която никога не „свършва в психичния живот на засегнатите“ (Щрауб 2016: 235).

Разглеждането на *всекидневието като специфична сфера на ранимост* се основава на разбирането на всекидневието като познатия и сигурен, интересубективно споделен, общ и в същото време различен за всекиго, свят. Всекидневният жизнен свят е безвъпросен и очевиден, той обрамчва целия комплекс от действия на дейците и с това им придава увереност и стабилност, т.е. солидна основа във всяка една ситуация. На фона на това феноменологично разбиране за всекидневие се опитвам да открия, както похватите за неговото превръщане в „увредено всекидневие“ (Кьосев) и едновременно с това и в *сфера на ранимост*, така и конкретните проявления на това състояние на уязвимост.

Случаите, в които всекидневният жизнен свят бива помрачен от систематичното наслагване на наглед дребни, не особено значими събития, които рядко в своето еднократно или неколkokратно случване биха предизвикали бурна ответна реакция, но чиято непрекъсната повторяемост довежда всекидневието до провал или експлозия, Кьосев нарича „престъпление срещу всекидневието“. Именно на фона на тази нарушена устойчивост на

⁵ Понятието *престъпления на комунизма срещу всекидневието* е предложено от Александър Кьосев като понятие-рамка, функциониращо като мост между „научно-експертните изследвания, опитите за философски обобщения и публичните дискусии“ (Кьосев 2013: 339) и се отнася до типа престъпления, който „е най-масов, всеобхватен, най-всепроникващ“ (пак там: 339).

всекидневието прозира и специфичната сфера на ранимост на всекидневните социалистически дейци.

Въпреки че сред целите на този труд не стои нито изчерпателното описание на съвременните теории за управляемостта или т.нар. *governmentality studies*, нито пък прегледа на изследванията на всекидневния живот, е нужно да бъдат направени някои уточнения във връзка с двете централни понятия, около които се разгръща изследването: *управляемост* и *всекидневие*.

Светът, даден на всекидневните социалистически дейци като познат и значещ, се изменя благодарение на прилагането на диспозитиви, от които интерес за настоящото изследване ще представляват тези на *сигурността* и на *биополитиката*. Механизмите на сигурността и биополитическите диспозитиви са предпочетени тук заради факта, че са прицелени в изключително важни сегменти от всекидневния живот. От една страна са *биополитическите мерки*, фиксирани около различни типове санкции и мотивации, свързани със семейството, вътресемейните отношения и практики, сексуалността с цел възпроизводство, повишаване на хигиената, с продължителността на живота, раждаемостта и смъртността, а от друга страна действат *диспозитивите за сигурност*, които се съсредоточават върху осигуряването на обществената безопасност, върху контрола на нравствеността, човешкото поведение, но и върху изказванията, представите, убежденията и дори намеренията и съзнанието на хората. Или, както би казал Фуко, „в нашето общество, между нас, вътре и извън нас функционират различни властови механизми. Бих искал да разбера по какъв начин нашите тела, всекидневните ни постъпки, сексуалното ни поведение, нашето желание, научните и теоретичните ни дискурси се закрепват за множество властови системи, които на свой ред са свързани помежду си.“ (Фуко 1997: 20).

За проблематизирането на изложените по-горе въпроси ще си служа с понятията *биополитика* и *управляемост* на Мишел Фуко, както и с понятията, свързани със създаването, „овладяването“, разпространението, налагането и управлението на дискурсите и специфичните им функции на изключване и социален контрол. Интегрална част от **методологическия инструментариум** на изследването е неklasическата версия на дискурс анализа, положен в контекста на историческата социология на дискурсивните практики⁶. При разглеждането на емпиричните материали разчитам на потенциала за критически

⁶ Разработвана в полето на диалог между рефлексивната социология на Бурдийо и археологията на знанието на Фуко от Стойка Пенкова (вж. Пенкова 2009).

анализ, който предлага рефлексивната социология на Пиер Бурдийо. В теоретичната рамка е включен и наборът от понятия на социоанализата на самонаследяването - теорията *in statu nascendi*, предложена от Бурдийо и осмисляна от него като потенциален шанс за преодоляване на непоносимостта на социалното страдание, но фиксирана около проблема за успешното самонаследяване от Деянов, Събева и Петков. Ще се позовавам и на разбирането на Юрген Щрауб за *трансгенерационно предавана травма* и останалите понятия от инструментариума му. Дисертационният труд се позовава и на възможностите за разбиране на настоящето, които дава изследователското проблемно поле „историческа социология на социализма“, чиито начални теоретико-методологически резултати се конкретизират в двете издания на списание *Социологически проблеми* (книжка 1-2, 2003 г. и книжка 1-2, 2005 г.).

Настоящото изследване би могло да се определи именно като опит за диагностициране на травмите, произведени от *историко-биографичните съвоявания* (Щрауб), който няма претенции за изчерпателност и удържа ограниченията си. Към тях безспорно трябва да добавя и дългия период от време, в което проучването се разгръщаше отново и отново за последваща редакция, за нов шрих или насока на мислене. Началото му е в далечната 2014 година и в него могат да се проследят всички етапи, през които едно дългогодишно изследване неминуемо преминава. За опитното око няма да е трудно да открие всички онези абзаци, които се характеризират с първоначалния плам на новото начинание, с откритията, които сякаш разкриват един нов свят, проясняват го и дават увереност за посоката, но също така се прокрадва и узрялата гледна точка на мисления и премислян в продължение на осем години контекст. В този факт вероятно някои биха съсредоточили критиките си, докато аз виждам като позитив и богатство на текста факта, че в него присъства (дори и само със загатване) всичко онова, което се случи в публичното пространство през тези осем години.

Емпиричните ресурси, необходими за извличане на информация, чрез която да бъдат доказани или отхвърлени хипотезите, са представени в отделен параграф, озаглавен „Динамики на документиране на паметта за социализма: архиви и рефлексии“. В така предложената систематизация се очертават двата специфични архива, отнасящи се до продължителния период на непрекъснати завръщания към паметта за социализма:

1) архивът на официалния комунистически дискурс, с който се запознах по време на работата ми в Архива на Комисията⁷, и в който се съхраняват документите на бившата Държавна сигурност, Пловдивския, Благоевградския и Великотърновския държавни архиви⁸. Сред документите, съхранявани от държавните архиви, има както такива, които трябва да се причислят към официалния комунистически дискурс, така и такива, които са част от мемоарния архив. Към документите на официалния дискурс принадлежат и броевете на Държавен вестник, а също и публикуваните от Комисията документални сборници, посветени на различни теми. Емпиричните данни, натрупани в хода на събиране на този архив, спомагат за разкриване на основанията за функциониране на биополитическите диспозитиви и тези на сигурността, около които се конструират формите на власт. Този архив ще хвърля светлина към разгръщащите се отминали процеси и към времето и начините на създаване на новите режими на изкази, на производство на истина и на конструиране на всекидневие, чрез които се конституира и нормализира социалистическата идентичност;

2) архивът на свидетелските ретроспекции, който благодарение на своето богатство едновременно улеснява и затруднява изследователската работа по подбор на емпиричен материал, се характеризира и с голямо разнообразие. Различават се подходите, авторите и техните оптики, произведенията, които се създават, мотивациите, които провокират появата на свидетелствата. Към този архив причислявам и изготвените за целите на настоящото изследване *наративни интервюта със социоаналитични елементи*.⁹ Намерението за тяхното провеждане провокира изготвянето на специална методология, която е описана в изложението. Методологическата ориентация към социоаналитично промисляне на емпиричните материали пороци нуждата от *двойно не-класическа дефиниция на въпросниците*:

- от една страна, породена от самото *наративно интервю*, което разчита на „наративния импулс“ или на „въстъпителния[т] въпрос [...] [който]

⁷ Съкратено от Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия.

⁸ Работата в два от гореизброените архива беше в рамките на един месец: във Великотърновския архив - август 2015 г., в архива на Държавна сигурност - август 2016 г. Работата в останалите два - Пловдивския и Благоевградския - е свързана с един предварителен етап на настоящото изследване.

⁹ Наративните интервюта със социоаналитични елементи са проведени за целите на дисертационния труд в периода между януари и април 2018 г.

трябва да бъде „достатъчно общ и да не насочва вниманието на изследваното лице към определен проблем или времеви аспект, към последствия от събития и преживявания“ (Pokuszewska-Pawelek 1996: 46, цит. по Ивков);

- и от друга страна, от *социоаналитичната перспектива*, чрез която хипотетично се проявяват *социалистическата управляемост на всекидневието* в нейната резултатност, афективният заряд на преживяното и травматичността на спомена.

Този аналитичен, методологичен и емпиричен контекст обяснява и структурата на дисертационния труд, която се разгръща в увод, две глави, заключение, три приложения и библиография.

СТРУКТУРА И КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава служи като ориентир към проблематиката във втората глава като прояснява предпочетените социологически теоретични парадигми, както и историческите събития, касаещи интересуващия ме период. За изясняването на историческия период, в тази глава е включен параграфът „История и функции на Държавна сигурност“, в който се проследява възникването и развитието на тайната полиция в социалистическа България, както и измененията, които тази възлова структура за Българската социалистическа държава претърпява. За характера на отношенията между структурите на държавата и социалистическите хора дава представа описанието на най-важните политически събития между 1944 и 1967 г.

В параграфа „Власт и управляемост“ се представя генеалогическата връзка между управлението и полицията. Накратко можем да обобщим, че техниките на управление израстват около двата пресичащи се центъра: мерките по *сигурността* и *биополитиката* и *всекидневието* „като „привилегирован достъп“ до човешката ситуация” (Николчина 2013: 165). При наслагването на тези два ориентира се достига до конкретно описание на влиянието на социалистическите диспозитиви на сигурност и биополитика върху всекидневния живот. Биополитическите мерки са насочени предимно към семейството, но и към неговите членове поотделно, а мерките, свързани със сигурността на държавата и живеещите в нейните граници са основен приоритет на структурите, подчинени на Министерство на вътрешните работи. Именно в успешното съчетание на тези два диспозитива се откриват множеството системи на регулация и контрол, чието функциониране е пряко свързано с управляемостта на социалистическото всекидневие.

Още с първите мерки след 9 септември 1944 година започва процесът на налагане на новия режим. Той е свързан с *вкрязване* на онова, което е представлявало всекидневието до онзи момент. Именно *вкрязване* е терминът, който точно описва случващото се, тъй като всекидневието се характеризира с „прозрачната безпроблемност, очевидно стабилното и устойчиво наличие, усещането за саморазбираща, доверчива споделеност с околните“ (Кьосев 2013: 341-342). Всекидневието и неговата безпроблемност, неговата познатост и рутинност „правят възможно онова „ето“, към което човек се завръща със събуждането си“ (Гарфинкъл 2005: 50). Познатите сцени на всекидневните дейности, пише Гарфинкъл, са

изходните и крайните точки на всяко видоизменение на света на всекидневния живот (пак там: 50).

Освен като отлично познавана и разбираана, „виждан[и]а, но незабелязван[и]а“ (пак там: 51) канава на живота, всекидневието се характеризира и с разбирането му „като обвързано по определен начин с неустойчивост, лабилност, нееднозначност (вж. например Коев, 1996, 2003)“ (Тенев 2013: 172). При сблъсък с предизвикателствата на историческите събития се извършва „дълбок обрат, при който ексцесивното, необичайното, екстраординарното стават „просто средства“ за разкриване „дълбините“ на всекидневното (Simmel 1907: 221-222).“ (Коев 2003: 41) Над всекидневието във всеки един момент стои надвиснало непредвиденото и непредвидимото, които всеки път предизвикват всекидневния деец да използва неговите предпоставки като интерпретативна схема и чрез продължителна работа да нормализира *необичайното* и да го превръща в *ново обичайно*.

В двете открити характеристики се проявяват специфичните за всекидневието *хабитуализираност* и *пластичност*, чрез които Коев изразява едно от допусканията за него: „[всекидневието] е **пластична хабитуализирана конфигурация**, формираща предразположенията за участие в институализираните функционални системи“ (Коев 2003:35). С други думи казано, всекидневието по уникален начин съчетава в себе си едновременно *пластичност* и *хабитуализираност* и именно тези негови качества правят възможно съществуването му като такова в годините след 1944 г., когато валидните до онзи момент всекидневни типизации рухват. То е наситено с тревожност и проблематичност и това го превръща *не в не-всекидневие*, а в едно особено, *извънредно всекидневие*. То вече не е дотогава познатото всекидневие, но въпреки това продължава да съществува като такова именно поради своята пластичност, но в едно ново състояние, имплицирало в себе си нанесените му „вреди“.

Необходимо е да се изтъкне и фактът, че 1944 г. дава началото на една втора, със сигурност много различна, фаза и на съвсем ново и различно *извънредно всекидневие*, започнало още с влизането във Втората световна война през март 1941 г. Характеристиките на онази първа фаза на намеса във всекидневието и преходът от едната към другата биха могли да бъдат предмет на отделно изследване.

Зад формирането на това *извънредно всекидневие* стои социалистическата управляемост отлята в конкретните мерки по изселване, арести, вдворяване в лагери, изолация, изтезания, ликвидиране на член от семейството, конфискация на имущество в

полза на държавата, лишаване от права за практикуване на професия, лишаване от свобода, подписи в милицията, разрешения за пътуване и т.н. Тези практики винаги са приложени от държавата спрямо *някого*. В тяхното фактическо съществуване и прилагане се открива *социалистическата управляемост на всекидневието*. Но в една преобърната перспектива към тези мерки, съпадаща с гледната точка на хората-винаги-в-тяхното-всекидневие, към които са насочени те, изкрystalизират: 1) *управляваността* на собственото (понеже винаги се разкрива посредством спомена и разказа) всекидневие и неговото преживяване и 2) практиките на социалистическата *управляемост*, вече преживяни и изстрадани от някого и концентрирани в т.нар. *ядра на стигматизиращ опит* (Събева).

Мерките на властта разрушават сигурността на всекидневието, с което го превръщат в *извънредно всекидневие*, което според моето разбиране е състояние на всекидневието, предшестващо *увреденото всекидневие* (по формулировката на Кьосев). Извънредното всекидневие започва своето съществуване с просмукването на несигурността и нарушаването на безпроблемността на дотогава живяното всекидневие, но за да се превърне то в *увредено всекидневие*, трябва да е протекъл процесът на овсекидневяване на тази извънредност. Или бихме могли да говорим за *овсекидневяване на извънредността* при достигането на момента, в който тя вече е впечатана, благодарение на своето настойчиво присъствие, повтораемост и непреходност, във всекидневното и функционира като *хабитуализирано преживяване на извънредното*.

В първа глава е разгърната теоретичната рамка, през която би трябвало да се чете и разбира изследването, а също и начините на технологизиране и рационализиране на управляемостта на всекидневието от страна на социалистическите власти. Оттук нататък предлагам една преобърната перспектива към управляемостта на социалистическото всекидневие, която по същността си представлява анализ на *управляваността на социалистическото всекидневие*. Чрез тази различна оптика към управляемостта на всекидневието, концентрирана върху начините, по които понасящите я рационализират самите себе си, бих искала да изведа на преден план социоаналитичната перспектива, фокусирана върху *уязвимостта*. Уязвимостта е анализирана от перспективата на понасящите управляемостта, от перспективата на уязвените и ще бъде разглеждана през различни емпирични казуси.

В тази част на изследването най-ясно се конкретизират практиките на социалистическото управление, които впоследствие функционират на всекидневно ниво като дисперсиращи *ядра на стигматизиращ опит*. Тук се имат предвид практиките по изселване, разселване, въдворяване в лагери, изолация, арести, изтезания, физическо ликвидиране на член от семейството, конфискация на имущество в полза на държавата, лишаване от права за практикуване на професия, лишаване от свобода, лишаване от българско гражданство и др., които нарушават обичайния ход на живота и на всекидневно ниво функционират като травматични сполитания. Тези практики, приложени по отношение на член от семейството или по отношение на цялото семейство поставят неизличим знак за „враждебност“ към новата власт, който е разпознаваем и значещ, както за държавата и нейните институции, така и за всички останали.

Промененият външен свят налага ре-детерминирането на поведението на засегнатите, а този процес няма как да не е неразривно свързан с всекидневието. С други думи казано, историческите събития в изследвания период, които налагат свършено нов непосредствен жизнен опит на една част от социалистическите хора, водят до неминуемите промени в интериоризираните в личността ценностни ориентации и в нейните преки, практически взаимодействия с обществената среда.

Втора глава специално акцентира върху методологията на изработените въпросници и организирането на емпиричното изследване. Проведените за целите на дисертацията интервюта, методологически са насочени към избора на хора, които *сами* приемат собствената си биографична траектория за релевантна на контекста на изследването, тоест това, че под една или друга форма са „пострадали“ от действията на Държавна сигурност и от управленческите социалистически мерки и политики. Приемам, че най-видимата форма на подобно „социално страдание“ понасят онези мъже и жени, които са преживели определен период на затваряне в лагер или затвор. Обръщам се не само към тях, но и към техните наследници и наследниците на техните наследници (по права или сребрена линия).

Впечатляващо е богатството на ретроспективния архив, с който изследователите разполагат към днешна дата, а също и неговото непрекъснато набъбване. Съвсем ясно е, че в рамките на дисертационния труд не беше възможно да бъдат анализирани всички съществуващи свидетелства, спомени и дневници. Това наложи да се направи подбор, който

да даде възможност свидетелствата да се групират. Така се обособиха четири големи категории: А) материали, интерпретиращи собствения живот и периода на социализма, подчинени на идеята за „съхраняване на миналото“, писани по време или след края на социалистическия период и изпратени за публикация; Б) биографични интервюта, касаещи периода на социализма и живота в него, направени с цел публикация; В) архивни материали (писма, дневници, автобиографии, биографии), съхранявани от авторите или от техните наследници до момента на предаването им в Регионален държавен архив; Г) наративни интервюта със социоаналитични елементи, реализирани специално за целите на настоящото изследване. Анализът на ретроспекциите следва тази първоначална систематизация.

Важна част от изследването е и самата подготовка и провеждането на интервютата. Шестте проведени интервюта наричам *наративни интервюта със социоаналитични елементи*, като с това ги разграничавам от всичките многобройни съществуващи разновидности на интервюто в социалните науки и в същото време да насоча още с избора на наименованието им не към „един обикновен инструмент за събиране и обмен на информация“ (Миланова 2021: 2), а към такъв, който да се „превърне в своеобразна терапевтична техника“ (пак там: 2). Този тип интервюта се отличават както от социоаналитичното интервю, така и от наративното интервю, съчетавайки елементи и от двата типа. Докато социоаналитичното интервю разчита на една специфична техника, която не се позовава на предварително съставен въпросник и по същността си много повече прилича на разговор, отколкото на интервю, то наративните интервюта със социоаналитични елементи бяха проведени по предварително подготвен въпросник. Двата въпросника, които използвах бяха съобразени с това дали интервюираният принадлежи към първото или към второто поколение. Под „първо поколение“ имам предвид поколението на родителите или поколението, което е преживяло първите години на установяването на новата власт, съвпадащи с първия период от периодизацията, към която се придържам. Това е поколението носител на първоначалния стигматизиращ травматичен опит, т.е. на *усвоената уязвимост*. Второто поколение е поколението на техните деца, при които предполагам проявления на трансгенерационно предаден стигматизиращ опит. Третото е поколението на внуците, при които се предполага същия трансгенерационен ефект.

Както Бурдийо подчертава в „Да се разбира“: „научното питане изключва по дефиниция намерението да се упражни каквато и да е **форма на символно насилие**,

способно да повлияе на отговорите.“ Социоаналитичното интервю разчита на една специфична техника, която не се позовава на конкретни въпроси. При него се задават въпроси, които спокойно биха могли да принадлежат на един обичаен, приятелски разговор. По този начин се разкрива уникалният опит на всеки един от анализиранияте, както и негативните емоции, които често биват омаловажавани. Социоаналитичната работа спомага за разбирането на реалните причини за съществуващото страдание и в същото време се явява процесът на преодоляването му. Тя не се основава на общоприети формули за решаването на индивидуалните проблеми, а търси излизането извън медийните, а често и обществени категориални обобщения, чиято повърхностност и дълбока незаинтересованост стават поредната причина за задълбочаване на страданието.

Третият параграф на втора глава отново касае ретроспективния архив и въвежда проблема за *трансгенерационно предаваната травма* (Щрауб) не само теоретично, но и базирайки се на анализ на поколенческия сблъсък, представен в документалния филм на режисьорката Божина Панайотова *Червено, твърде червено*. Параграфът е озаглавен „Ретроспекциите и техният залог: волята за памет, волята за биографии“ и се опитва да проследи и проясни разроените перспективи към социалистическото минало, както и да акцентира върху една, според мен, недостатъчно проблематизирана комплексност и дълбочина на произтичащата от миналото и засягаща мнозина, травматичност.

В едно медийно пространство, натежало от словата на говорителите на историческата памет, разказите за обикновения живот, които не стъпват на документи и архиви, а на преживяното, на опита, на чутото и видяното, едва ли биха могли да се сдобият с трофея на истинността, но в качеството си на свидетелства за там-и-тогава биха могли да експлицират множество проблематични за социологическия поглед пунктове. Влизайки в ролята на „изследователи“ - едновременно наблюдаващи и действащи субекти на историята (ср. Калимонов, Байтеева 2011: 256), разказващите биха могли да *отвоюват памет* (Деянова 2009: 14) и за всекидневието, т.е. за обикновения живот. Това всъщност е не само значима, но и крайно необходима работа по частичното (друго не би могло и да бъде) преодоляване на бездната между поколенията, на стесняването на „съществуващия разлом - все по-широк от година на година – между нещата, каквито бяха **там**, и нещата, каквито са в днешното въображение, захранвано с „приблизителните“ факти от романи, филми и легенди.“ (Леви 2020: 182), на възпрепятстването на онова неизбежно подхлъзване към опростяването и

стереотипа (вж. пак там: 182), което е доловимо не само за Примо Леви, но и за мнозина от „очевидците“ на едни или други исторически събития. Може би тук е мястото да се приложат и двете гносеологически уточнения, които прави Райнхарт Козелек: „фактуалността на разглежданите постериори събития никога не е идентична с тоталността на миналите ситуации, която по друго време е била мислена като реална. Всяко събитие, познато и представено исторически, живее от фикцията на фактическото, но самата реалност е нещо минало.“ (Koselleck, R. 1993: 149). През 1969 г. Пол Рикьор предлага да се допълни феноменологическото разбиране на историята с херменевтическо. Херменевтиката на историческото време, под което самия Рикьор разбира последователно осъществяване на интерпретацията, предлага диалог между поколенията (вж. Калимонов, Байтеева 2011: 257).

Смея да се надявам, че съществува рядката възможност за наблюдаване на колаборация (в малко по-абстрактен смисъл) между свидетелите на онова отминало време и следващите поколения – техните наследници, че дългът за диалог с младежта е изпълнен, а рискът да не бъдат чути – е избегнат (вж. Леви 2020: 232). Защото не би могло да става дума за каквато и да било стъпка към сближаване на различните концептуални схеми, към изработването на семантична система, чрез която съобщаването (с амбиция за разбиране) и „взаимното приспособяване“ (вж. Шютц 1999: 78) да станат възможни, ако не беше налично, както желанието на новите поколения да чуят, прочетат и разберат, така и на поколенията на свидетелите – да споделят. „Най-сетне, самата работа на интерпретацията открива дълбокия замисъл - да преодолее културната дистанция, разстоянието, отделящо читателя от чуждия му текст, и по този начин да включи смисъла на този текст в актуалното разбиране, каквото има читателят.“ (Рикьор П. 2008: 40) обобщава Рикьор.

Следва ново обръщане към първия архив, т.е. този на официалния комунистически дискурс. Предложеният анализ акцентира върху *говоренето на ДС*, или казано с други думи, върху специфичния и натоварен със смисли език на документите на ДС и неговите търсени и непромислени последици. Социологическото любопитство, насочено към официалния дискурс на социалистическата власт, промисля начините, по които се изгражда и функционира образът на „врага“, а също и как чрез него се създават и утвърждават социалните различия, как индивидите биват социално изключвани и неравно третираны. Освен това в параграфа „Дискурсите на социализма: институиране на фигурата на врага в документите на Държавна сигурност и официализиране на негативното говорене“ се прави

опит за едно неklasическо проблематизиране на езика на документите, чрез което се откроява негативното говорене, приписващо същностни идентичности.

Петият параграф е вътрешно и смислово подразделен от четири отделни емпирични линии на разгръщане на перспективата към уязвимостта, а именно:

- 1) „Обживяване на социалистическото всекидневие: от извънредност към увреденост“. В някои случаи се наблюдава тенденция за усещането за провал, което произлиза от самата биография и от невъзможността тя да бъде заличена или коригирана според новите условия. Онова, което е считано за положително, за успех или за струващо си инвестицията преди 1944 г., след тази дата се оказва с променен знак и не носи очакваните позитиви. Именно невъзможността за това да бъде продължена собствената биографична траектория като независима от идеологическите очаквания за нея Щрауб нарича *историко-биографични сдвоявания*. Или това са онези практики, които „приковават хората към едно „неизгубващо се време“ (Жан Амери) на експесивно насилие - дори когато са се опитали, или се опитват, да му се изплъзнат“ (Щрауб 2016: 215). Това оглеждане на миналото в настоящето и в бъдещето създава „историческо социокултурно поле на усилени чувствителности и ранимости“ (пак там: 223) и безспорно благоприятна среда за социалното страдание в различни негови вариации. Това е страдание, в чиято основа често стоят осъществените цели и мечти, постиженията, трудът и усилията – едно, бих казала, неklasическо страдание. Тъй като страданието се поражда, подкопавайки основите на идентичността, а идентичността не е индивидуален конструкт, а е в пряка зависимост от средата и семейството на индивида, бихме могли да мислим това страдание като групово, семейно или даже колективно. При придаването на идентичност от социалистическата власт агентът винаги е обременен с групова или семейна идентичност и тази обремененост е двупосочно функционираща: от агента към семейството и от семейството към агента.

В анализа на избраните ретроспективни свидетелства се експлицират ситуации на увредено всекидневие (Кьосев), явяващи се следствие от разпознавания като „неправилни“ произход, който „предопределя настоящето и бъдещето“ (Щрауб 2016: 215). Неизбежната предопределеност на бъдещето от миналото

Щрауб нарича *историко-биографични сдвоявания* и в контекста на случаите, разглеждани от настоящото изследване, те функционират като произвеждащи *всекидневие на ранимост*. Всекидневието е белязано смяна на имена, използване на чужди имена, разводи и осиновявания, които служат като стратегии за разрушаването на сдвояването между биографичната тежест и настоящето.

- 2) „Противоречиво наследство: трансгенерационно функциониране на отношения на дарообмен“ - анализът стъпва на емпиричен случай, при който агентът прибегва до изискването на *трансгенерационно предаване на дължимо* или на *наследен отведен дар* и с това едновременно приема и се отказва от бащиното наследство. В анализа се експлицира колебанието между „аз съм този, който съм“ и „аз съм този, който не съм“, което е резултат от фракталния пункт на опита в миналото. Биографичното *illusio* е разклатено и съществува практическа невъзможност за действие.
- 3) „Нямах никой, към когото да се обърна!“ - „Нямах никой, към когото да се обърна“ е фразата, която е хипотетично следствие от административните и принудителни мерки на управляващите, изразяващи се в практиките на изселване, отнемане и лишаване, т.е. на законово и идеологически обосновано лишаване от възможността за споделен социален опит. Тя се заражда вследствие на хабитуализирането на дълготрайно поддържано състояние на уязвимост, задавано от характерните социалистически управленски мерки. При използването на понятието „уязвимост“ тук се разбира „такъв тип фрактализация на идентичността, която може да се илюстрира чрез израза [...] - „Нямам никой, към когото да се обърна!¹⁰“ (Минева 2019: 66). Конкретният казус е свързан с двустепенно функциониращо страдание, което се явява 1) външно обусловено - социално изключване, придаване на отрицателна идентичност и произтичащото от нея - негативно третиране и 2) вътрешно обусловено - в резултат на невъзможността за осъществяване на собствения

¹⁰ Фразата „Нямам никой, към когото да се обърна!“ е посочена като най-употребяваната при обажданията на телефонните линии на „Център за предотвратяване на самоубийствата“, в Лос Анджелис. Тя е заимствана от лекциите по *Анализ на разговори* на Харви Сакс, където той изследва въпросната формулировка. (вж. Sacks 1995).

жизнен проект. Критериите, които прилагам при открояването на социоаналитичните аспекти на уязвимостта са следните:

1) Невъзможност/ нежелание за изказване, което би могло да има различни проявления:

- дългосрочно пазене на тайна

- отказ да се говори по теми, свързани със социалистическия период

- отклоняване на темата

2) Експлицитно омаловажаване на собствения жизнен път;

3) Извеждане на преден план на героична (под една или друга форма) фигура от семейната история, която служи като обект на самоидентификация;

4) Споменавания/повторения/връщания на/към различни форми на непълнота/ не-завършеност/ не-цялост:

- на лишеност от/ липса на / отнетост на

- на разпръснатост / на отсъствие

- на съжаление / на надежди

Анализът разкрива и преосмисля социалистическото всекидневие чрез нов подход към афективната ретроактивна памет.

4) „Трансгенерационно предаване на уязвимостта“ - в този параграф се разгръща анализ на случай на *унаследена уязвимост*. Емпиричните данни дават основание да считам, че в разглеждания случай е налице социално страдание, което е резултат от специфичната комбинация от необходими условия: функциониращия социалистически режим и обременената семейна история. Става ясно, че валидизираните позиции на неравноценност на родителите, разкриващи се в описанията на практическия опит и начините, по които се обживяват социалните структури, се оказват изходна точка на социалното страдание и травматичните преживявания на второто поколение. Неравноценността се изгражда, потвърждава и препотвърждава в първото

поколение, тя се наследява и преживява от второто поколение. Историята на родителите е бремене за децата, което те не искат или не знаят как да носят.

ИЗВОДИ

Достигайки до финалния етап на изследването е необходимо да открия основните изводи от проведените анализи и да се опишат фазите, през които то премина.

Изследването имаше като замисъл да проблематизира *управляемостта* и *управленските техники*, преосмислени през призмата на социалистическото всекидневие. То имаше за цел да търси отговори на въпросите, свързани със същността, начините на създаване, конституиране и функциониране на *специфичната управляемост на социалистическото всекидневие*, а оттук да постави акцент върху начините на създаване и прилагане на властовите ресурси от държавната власт и нейните институции. От друга страна обаче, не по-малко важна беше линията на социаналитичното промисляне и открояване на афективните преживявания на потопените в това социалистическо всекидневие хора. Чрез техните „споделени“ (под различни форми) разкази исках да придам плътност и дълбочина на предполагаемата и характерна за хората, живели социализма и техните потомци, травматичност.

В свидетелския архив бяха открити необичайни за сигурността и стабилността на всекидневния живот характеристики и данни за отнемането на „най-важните му собствени черти - реалност, откритост на съпреживяването, смисленост и споделена валидност на действия и преживявания“ (Кьосев 2013: 352), което даде основания за внимателното социаналитично вглеждане в ефектите на *увреденото всекидневие* (Кьосев) върху хората, които са го преживели и изстрадали. Казано иначе, чрез тази пренасочена изследователска оптика - от официалния дискурс **към** свидетелските ретроспекции се открие наличието на *двустепенно функциониращо страдание*, което се явява както *външно обусловено* – чрез социално изключване, придаване на отрицателна идентичност и последващото от нея негативно третиране; така и *вътрешно обусловено* – като резултат от невъзможността за осъществяване на собствения жизнен проект.

При провеждането на наративните интервюта със социаналитични елементи се проявиха различни форми на афективното преживяване на миналото. Потвърди се наличието на трансгенерационно предаване на травматичния опит и в трите изследвани гнезда: 1) в гнездо „Перник“ по категоричен начин се доказва наличието на трансгенерационно предавана уязвимост от първото към второто поколение; 2) в гнездо „София“ установих трансгенерационно предаване на травматичния опит от първото на

второто поколение. Освен това съществуват данни за предаването на уязвимостта от второто към третото поколение, макар че това не беше доказано със специално интервю с представител на третото поколение; както и продуцирането на нов такъв; 3) при последните интервюта или т.нар. гнездо „Павликени“ травматичното предаване на уязвимостта от първото към второто поколение отново се потвърждава.

В заключение мога да обобщя, че изследването потвърждава хипотезата, че проникването на травматичното преживяване би могло да бъде проследено по трансгенерационната линия като предавано от родителите на техните деца. Социалистическите хора под въздействието на властовите инструменти, използвани от държавното управление и прицелени към тяхното всекидневие преживяват социално страдание и са субекти на травматичност, която има трансгенерационни характеристики.

Непреработеното и непреработвано социалистическо минало създава условия за усилване на травмата и за все по-явната невъзможност да се говори, да се разбира и споделя - работа, която би трябвало да е част от държавната политика. В процеса на разпластяване на наглед хомогенното исторически дадено време на социализма, на наслагването на теоретични призми и на дълбокото вникване в емпиричния материал с характерните за него богатство, но и подводни камъни, се придържах към най-важната цел на това изследване: да допринесе за по-пълноценното и плътно разбиране на нашия опит, за сенсibiliзирането на нас, които, като наследници на едно вече отминало настояще, тук-и-сега се опитваме да разберем там-и-тогава.

Предлагам това изследване с неговите предимства и недостатъци с надеждата те да бъдат подтик за ново отваряне на темата и надграждане на постигнатите резултати.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Изработена е специфична перспектива към *управляемостта на социалистическото всекидневие* през призмата на социоаналитичните измерения на уязвимостта, породени от управленските мерки на социалистическите власти.
2. Предложена е преобърната перспектива към мерките на социалистическата власт, даваща поглед към афективното преживяване на всекидневието от хората, към които те са насочени, чрез която изкрystalизират: 1) *управляваността* на собственото (понеже винаги се разкрива посредством спомена и разказа) всекидневие и неговото преживяване и 2) практиките на социалистическата *управляемост*, вече преживяни и изстрадани от някого и концентрирани в т.нар. *ядра на стигматизиращ опит* (Събева).
3. Изработена е мрежа от понятия, изграждащи перспективата към всекидневието като сфера на ранимост:
 - 3.1. издигната е идеята за т.нар. *унаследена уязвимост*, предадена от родителското поколение, в противоположност на т.нар. *усвоена уязвимост*, която не произтича от действията, схващанията, изказванията или увлеченията на анализирания;
 - 3.2. проблематизиране е т.нар. *хабитуализирана изложеност на наблюдение* в случаите на изселване;
 - 3.3. въведен е проблемът за т.нар. *извънредно всекидневие* като състояние предшестващо увреденото всекидневие.
4. Аналитично са експлицирани параметрите на колективната травма на българското постсоциалистическо общество и е потвърдена необходимостта от „вършене“ (в етнометодологически смисъл) на работа по преодоляване на бездната между поколенията.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

Литература на български език

Брунбауер, У. 2010. „Социалистическият начин на живот“. *Идеология, общество, семейство и политика в България (1944 - 1989)*. Русе: МД Елиас Канети.

Гарфинкъл, Х. 2005. *Изследвания по етнометодология*. София: Критика и хуманизъм.

Гьошев, Х. 2013. *Идентичност и нормативност*. София: Нов български университет

Деянов, Д. 2015. Социоанализата и философското проблематизиране на комунизма: самонаследяването (Към проблема за един бъдещ виртуален музей на соц-а). В: *Социологически проблеми*, кн. 1-2, с. 7-35.

Деянова, Л. 2009. *Очертания на мълчанието. Историческа социология на колективната памет*. София: ИК „Критика и хуманизъм“.

Ивков, Б. Социален контекст на видимата инвалидност. „Биографичната социология“ на Фриц Шютце. В: *Wonderland Bulgaria* [онлайн] достъпно от < <http://www.omda.bg/public/biblioteka/bojidar-ivkov/ivkov-6yutse.htm> > прегледан на: 21 ноември 2022, 12:07.

Йорданов, В. 2011. *Дело № 4. Икономическата катастрофа на социализма*. София: „Дамян Яков“.

Коев, К. 2003. *Елементарни форми на всекидневен живот. Макс Вебер и немското социалнонаучно познание от края на IX и началото на XX век*. София: Просвета.

Кьосев, А. 2013. „Шпионите дебнат и слушат“. Престъпления към всекидневието: за патоантропологията на социализма. В: Деянов, Д., Карамелска, Т., Събева, С., Тодоров, Х. (съст.) *Чужденецът и всекидневието. Сборник, посветен на 60-годишнината на Кольо Коев*. София. НБУ, ИКСИ, с. 331-355.

Леви, П. 2. 2020. *Потъналите и спасените*. Пловдив: Жанет 45.

Марков, Г. 1994. Народният съд - неизживяна трагедия на българския народ. В: *Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд*. София: Агенция „Демокрация“.

Мешкова, П., Шарланов, Д. 1994. *Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд*. Агенция „Демокрация“.

Минева, М. 2019. Проект „Нямам никой, към когото да се обърна!“ - социоаналитични измерения на уязвимостта”. В: *Кайрос*, бр. 4, с. 62-76.

Николов, Л. 1991. *Време и знаци*. София: ИК Критика и хуманизъм.

Николчина, М. 2013. Видимото и невидимото в хоризонтите на всекидневността. В: Деянов, Д., Карамелска, Т., Събева, С., Тодоров, Х. (съст.) *Чужденецът и всекидневието. Сборник, посветен на 60-годишнината на Кольо Коев*. София. НБУ, ИКСИ. с. 161-170.

Пенкова, С. 2009. Бурдийо и Фуко като шанс за една историческа социология на дискурсивните практики. В: *Социологически проблеми*, кн. 3-4, с. 50-69.

Събева, С. 2011. Насилие и език. Бележки по социоанализа на документите на бившата Държавна сигурност. В: *Социологически проблеми* (специален брой 43), с. 20-37.

Събева, С. 2016. Да слушаш страданието: социоанализата и „патосният“ обрат в понятието за опит. В: *Социологически проблеми*, кн. 1-2, с. 240-260.

Тенев, Д. 2013. Другото всекидневие (залогът на две съвременни интерпретации на Хайдегер) В: Деянов, Д., Карамелска, Т., Събева, С., Тодоров, Х. (съст.) *Чужденецът и всекидневието (Сборник, посветен на 60 годишнината на Кольо Коев)*. София: НБУ, ИКСИ. с. 171-182.

Фуко, М. 1997. *Власт*. София: Критика и хуманизъм.

Шарланов, Д. 2009. *История на комунизма в България - том II. Съпротивата. Възникване, форми и обхват* (Том II). София: Сиела.

Шютц, А. 1999. *Чужденецът. Избрани студии*. София: „ЛИК“.

Щрауб, Ю. 2016. Отношения на нараняване. Основания на преживяване, несъзнавани трансмисии и насилие в социалната практика. В: *Социологически проблеми*, кн. 1-2, с. 214-239.

Литература на чужди езици

Калимонов, И.К., Байтеева, М.В. 2011. Понятие „историческое время“ и творчество историка: взгляды П. Рикёра и Р. Козеллека. В: *Ученые записки Казанского университета*, том 153, кн. 3, с. 255 - 266.

Рикёр, П. 2008. *Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике*. Москва: Академический Проект.

Deyanov, D., Sabeva, S., Petkov, T. 2015. Bourdieu and Stanghellini: socioanalysis and phenomenological psychopathology. От D. S. Stoyanov, *Towards a New Philosophy of Mental Health: Perspectives from Neuroscience and Humanities*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 306-329.

Koselleck, R. 1993. *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Barcelona: Ediciones PAIDOS.

Sacks, H. 1995. *Lectures of Conversation*. Oxford: Blackwell.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Любенова, Р.** 2016. Социалистическото семейство като биополитически диспозитив В: *Балканистичен форум*, кн. 1-2. Благоевград: Югозападен университет „Неофит Рилски“. с. 207-212.
2. **Lyubanova, R.** 2017. Socialist family as a biopolitical dispositive In: **Çitlak, B., Kurtenbach, S., Lueneburg, M., Zlatkova, M.** /eds./ *The new Diversity of Family Life in Europe. Mobile Ethnic Groups and Flexible Boundaries*. Springer Nature, Wiesbaden, pp. 123-134. ISBN 978-3-658-17856-7
3. **Любенова, Р.** 2018. Дискурсът за врага в документите на Държавна сигурност: социоаналитични аспекти. В: *Социологически проблеми*, 1-2, с. 361-371.
4. **Любенова, Р.** 2018. Дискурсите на социализма: институиране на фигурата на врага в документите на Държавна сигурност. В: **Пенкова, С.** /съст./ *Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към Другия*. Пловдив: ИКСИ. с. 153-170. ISBN: 978-619-7249-27-9.
5. **Любенова, Р.** 2019. Социалистическият човек: два случая на наследена социална уязвимост. В: *Кайрос*, 4, с. 104-112. ISSN: 2534-8442
6. **Любенова, Р.** 2019. „*Ти не знаеш какво е мъчение...*“: социоаналитични аспекти на уязвимостта при социалистическия човек. В: **Минева, М., Ташева, М.** (съст) *Социалната уязвимост - социоаналитични перспективи*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 138-153.